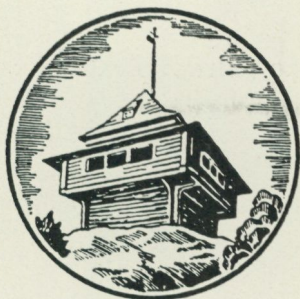

**NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK 1954**

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK

1954

Redaktion:

ANDREAS LINDBLOM · GÖSTA BERG · BENGT BENGTSSON

Redaktör: Bengt Bengtsson

Omslagsbilden: Carl Jonas Love Almquist.

*Detalj ur Hilding Linnqvists fresk "Sagan om Sverige"
i Sollidens trapphus.*

Tryckt hos Tryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1954

Djuptrycksplanscher från Nordisk Rotogravyr

ETT SILVERSKRIN FRÅN STORMAKTSTIDEN

av Kersti Holmquist

Nordiska museets vänner har genom en värdefull gåva, ett stort silverskrin, berikat museets samlingar av svenskt 1600-talssilver. Skrinet kommer via Magaliffs antikvitetshandel från England. Det är 15,5 cm högt, 31 cm långt och 25,5 cm brett och helt drivet och ciselerat. Endast kulfötterna i form av granatäpplen är gjutna. Skrinets täta bladverk får en starkt reliefartad verkan genom att de "döda" partierna mellan bladen skurits ut, ett relativt ovanligt förfarande i barockens silversmide. På locket vilar inom en rektangulär bandad lagerkrans kärleksgudinnan Venus, uppvaktad av Amor med pil och båge. Locket visar spår av förgyllning.

Botten är försedd med stämpeln HC under krona, av Gustaf Upmark attribuerad till hovguldsmeden Hans Clerck i Stockholm. Clerck tillhörde en gammal guldsmedssläkt. Hans farfar Jacob, död omkring 1615, var guldsmed i Stockholm och likaså hans far Alexander, som blev mästare 1636. Hans Clerck föddes omkring 1640, gick i lära hos fadern, utförde silverarbetarens mästarprov och blev mästare den 6 april 1665. Redan föregående år hade han utnämnts till hovguldsmed. Han dog 1679. Hans mest kända arbete är det silverbeslagna bokbandet till Karl XI:s förmyndares rapport vid överlämnandet av regeringen till konungen 1672. Han har vidare tillverkat kyrksilver m. m. samt dryckeskannor, varav en i Nationalmusei ägo.

Skrinet bör således ha tillverkats mellan 1664 och 1679. Möjligen kan det ha utförts på 1680-talet i änkeverkstaden, men sannolikt ej efter 1688. År 1689 infördes nämligen årsbokstavsstämplingen för Stockholm och vidare ersattes ungefär vid den tiden den

gamla stockholmsstämpeln i form av öppen krona med en S:t Eriksbild en face. Såväl årsbokstav som S:t Eriksbild saknas på skrinet.

I den samlade bilden av bevarat svenskt barocksilversmide är skrinet inte bara genom sin storlek en ovanlig företelse. Det finns endast ett känt jämförelseobjekt, nämligen ett skrin i Röhsska konsts löjdmuseet, stämplat av Clercks ämbetsbroder Arvid Falck, guldsmed i Stockholm 1667—1691. De båda skrinen är mycket lika. Röhsska museets skrin är något större, för övrigt är det huvudsakligen bildframställningen — Falck har på sitt lock återgivit Pomona — som skiljer dem åt. Den naturligaste förklaringen till denna likhet är den, att de båda mästarna använt samma tryckta förlaga som förebild för sina arbeten. Kopparstick med förlagor spriddes nämligen från utlandet till Sverige och kunde bli var guldsmeds egendom.

Vilken speciell funktion har då dessa skrin haft? Frågan kan kanske besvaras genom undersökningar av inventarieförteckningar över den förmögna stormaktsadelns bohag. I varje fall lönar det sig säkert inte att söka placera det i någon annan samhällsklass. De förmögna borgarna och bönderna lade ned sina pengar i skedar, dryckeskannor och eventuellt andra serviskärl, som kunde lysa upp bordet vid bröllop och andra festligheter och vittna om värdfolkets ekonomiska standard.

I "Ståt och vardag" har William Karlson ett uttömmande kapitel om skrin och lådor i stormaktstidens herremanshem, baserat på inventarieförteckningar. Dessa föremål har utförts i en mångfald material: ädelträ av olika slag, sköldpadd, elfenben, bärnsten, alabaster etc. Han nämner även skrin av silver, bl. a. ett, lockförgyllt, som Magnus Gabriel De la Gardies son, Carl Magnus, erhöll i faddergåva. Alla dessa skrin — i sig själva så dyrbara — har varit förvaringsplats för varierande småting, exempelvis smycken. Inventarierna meddelar emellertid sällan bestämd användning och bestämd placering. Ett undantag är dock den jämförelsevis talrika grupp av stora silverskrin, som hänföres till toalettsilvret eller det s. k. nattdukssilvret.

Toalettsakerna var ofta av silver. De har i inventarielistorna sammanförts under den gemensamma beteckningen "nattduken"

eller "nattdukssilvret". Av namnet att döma placerades de på nattduksbordet ovanpå en duk med samma namn, "nattduk". Denna var vanligtvis av dyrbart material, exempelvis silvertyg eller vit taft med guldspetsar. Inventarielistorna upptar en eller flera omgångar av nattdukssilver. I Agneta Wredes inventarium (änka 1696 efter Axel Johan Lillie) över hennes silver i Stockholm har fyra "nattdukar" (i betydelsen nattdukssilver) förtecknats. En av de större innehåller enligt William Karlson följande föremål:

"En stor utan och innan Förgylt Silfwer Nattduk bestående af effterföljande. Nembl.

- 2 St: stora Skrin att knäppa op, med Wrede och Lillie wapn mitt uppå låcket, det ena väger 170 (lod), det andra 173. (Ett lod=13,16 gram.)
- 1 St: dito mindre Skrin med lika arbete, utan Wapn med en nåhldyna på låcket, väger 120.
- 2 St: stora runda askar med låck uppå och samma wapn på låcket, den ena väger 43, den andra 42.
- 2 St: mindre, runda askar, wapnen borta på begge, väger hwardera 10 lod eller tillsammans 20.
- 1 St: handfat utan Wapn, väger 108¹/₂.
- 1 St: handkanna der till, Wäger 47¹/₂.
- 1 St: skål med låck till, utan wapn, väger tillsammans 57¹/₂.
- 1 St: Tallrich at bruka under skålen, väger 47¹/₂.
- 2 St: åttkantige liuse Staker med runda pipor, den ena väger 23, den andra 23³/₄.
- 1 St: lius Sax, väger 6.
- 1 St: lius Sax, foder, 9¹/₂.
- 1 St: Spegel rahm, väger 97.
- 1 St: nåhliskål med 4 små knappar under samt Wrede och Lilje wapn mitt uti, 10¹/₄.
- 2 St: Små räfflade flaskor med skrufwer, n. 1 22³/₂, n. 2 23.
- 1 St: rökfat med ett löst låck samt 3 Silfwer Kiedior, 23."

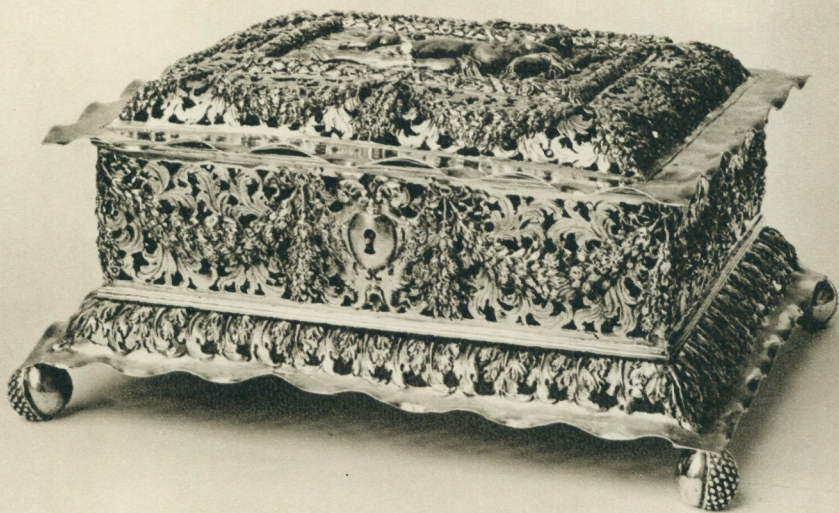
"Nattdukarna" varierar enligt inventarieförteckningarna i utseende. Vissa föremål återkommer emellertid i de flesta uppsättningar. Det är spegelramen, ljusstakarna, handfatet med kanna samt ett par omgångar skrin och askar. Askarna, runda eller ovala, väger mellan 10 och 50 lod och räknas i par. Skrinen förekommer stundom enstaka men ofta i par. I allmänhet väger de mellan 100 och 200 lod.

Det skrin Nordiska museet erhållit i gåva väger enligt inskription 155¹/₂ lod. Röhsska museets skrin torde väga ett tiotal lod

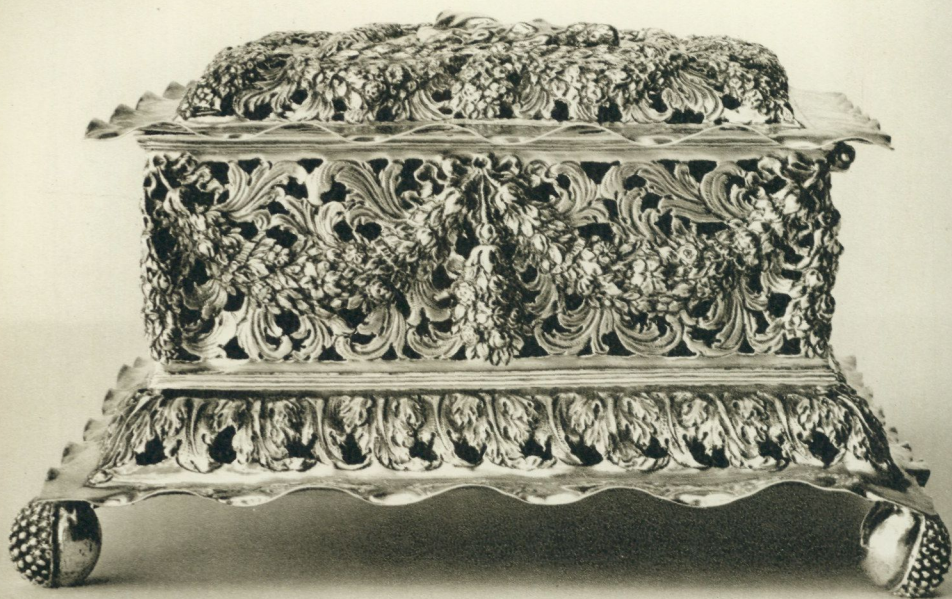
mer. Flera av inventarieförteckningarnas nattduksskrin väger 150, 160 lod, exempelvis "1 st. Nattduukz Skrijn, quadronerad runt kring låcket, 4 runda knappar under locket, utan igienhäfte 155⁷/₈ (lod)" och "1 St: Storth Fyrkantigt Skrin med låck och 4 Knappar under, 155⁷/₈".

Givetvis kan man ej på dessa lösa grunder utan vidare betrakta det Clerckska skrinet som en del av ett nu skingrat toalettset. Klart är emellertid, att nattdukssilvret var en viktig del av stormaktsadelns husgerådssilver och att detta nattdukssilver ofta innehöll skrin av form och storlek liknande detta skrin.

Vidare finns utländska paralleller, dvs. bevarade och till synes fullständiga toalettserviser från 1600-talets senare hälft och 1700-talets början. England är bäst lottat, ty där har inte endast engelska toalettserviser bevarats utan även de två franska serviser, som "överlevt" Ludvig XIV:s förordningar om nedsmältning av silverpjäser 1689, 1691, 1700 och 1709. Det var för övrigt i slutet av år 1689, som Ludvig XIV enligt Dangeaus och Saint-Simons memoarer "se mit en faïence" till båtnad för de franska porslinsfabrikerna och till ekonomisk depression för Paris' guldsmeder. Ludvig hade själv 5 eller 6 toalettserviser av guld och silver, men ingen har bevarats. Den tidigast kända engelska toalettservisen är tillverkad mellan 1659 och 1679. Från 1683 och framåt har flera serviser bevarats, dels i Victoria and Albert Museum och dels hos högadliga engelska familjer, där de gått i arv. Servisen på bilden är tillverkad omkring 1690 och består av ett tjugotal pjäser. Av särskilt intresse i detta sammanhang är de stora fyrkantiga skrinen på var sin sida om spegeln. Liknande skrin ingår även i andra engelska och franska serviser. Måtten på dessa skrin har tyvärr inte angivits men vid jämförelse med de andra pjäserna i samma uppsättning kommer man till den slutsatsen, att de är av ungefär samma storlek som det Clerckska skrinet. Däremot finns det inga likheter i ornament och stilutformning. Det svenska skrinet är av omisskännelig tysk typ, det engelska är däremot franskpåverkat. Så har det också tillverkats av den franske guldsmeden Daniel Garnier, som på grund av upphävandet av ediktet i Nantes 1685 och de därigenom igångsatta hugenottförföljelserna hade flytt till England tillsammans med flera av sina yrkesbröder. Denna franska

Toalettskrin av silver, tillverkat av Hans Clerck, Stockholm (mästare 1664—1679). Överst skrinets lock med ciselerad bildframställning av Venus och Amor.

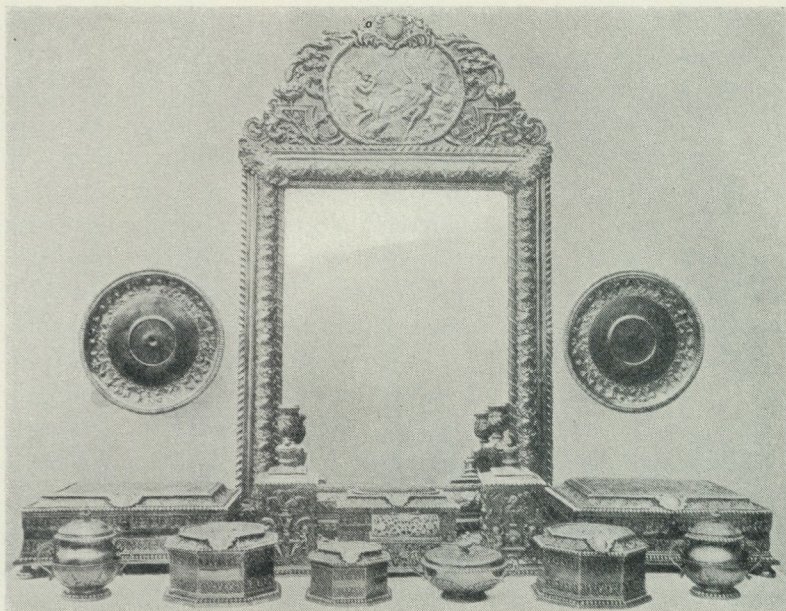
Överst: Nyckelskylten i maskaronform av tysk-holländsk renässanstyp. —
Nederst: Skrinets gavel med genombruten dekor av festonger och akantus.

guldsmedskoloni påverkade utformningen av det engelska silver-smidet under 1600-talets slut och 1700-talets början.

Det tyska materialet, som i detta fall skulle varit så värdefullt, har föga av intresse att ge. Robert Schmidt har i en uppsats om den danska drottningen Caroline Mathildes toalettservis från 1766 grundligt redogjort för det huvudsakliga beståndet av toalettserviser fram till den tiden. Beträffande tyska förhållanden meddelar han, att bruket med toalettserviser av silver kom från Frankrike och att sådana tillverkades i Tyskland, framför allt i Augsburg. De har ej bevarats, såvitt man känner till. Med kännedom om augsburgiskt silver i övrigt kan man nog dra den slutsatsen, att toalettserviserna utformades efter vanligt augsburgiskt mönster under 1600-talets senare hälft i heldriven tysk barock med kraftig reliefverkan. Bevarade handfat med kannor har i varje fall den stilen.

Om vi förutsätter, att det Clerckska skrinet är ett toalettskrin, får det betraktas som en parallellföreteelse till det augsburgska toalettssilvret. Bruket med toalettssilver infördes till Sverige från Frankrike, men utformningen av pjäserna blev icke fransk till en början. Det kan användas som exempel på den italienske greven Magalottis iakttagelse under hans resa i Sverige 1674, att den förmögna svenska överklassen med förtjusning anammade franskt mod och franska seder, ehuru ibland på ett något missförstått sätt. Detta skrin är till sin stil influerat av tysk barock. Broskornamenten runt nyckelhålet pekar till och med tillbaka på renässans i tysk-holländsk utformning. Detta är emellertid ingenting att förvåna sig över, ty den svenska hantverkarklassen hade vid denna tid en annan inriktning än överklassen. År 1689 var 17 av Stockholms 45 guldsmeder inflyttade tyskar. Det svenska silversmidet präglades så gott som helt av tysk barock fram till 1690-talet, då början gjordes med ett par föremål, däribland toalettskrin, i fransk senbarock, möjligen efter ritningar av Nikodemus Tessin d. y.

De svenska inventarieförteckningarna lämnar sparsamma uppgifter om användningen av de föremål, som ingick i toalettservisen. De stora skrinen har sannolikt varit förvaringsplats för växlande ting, såsom smycken och band alltefter ägarinnans eller

Toalettservis av silver, tillverkad i London omkring 1690 av den franske guldsmeden Daniel Garnier. Servisen tillhörde 1910 earlen av Ilchester, Dorset. Efter Jackson.

ägarens behov. Ludvig XIV har emellertid en bestämd användning för ett av sina skrin. I hans "favorittoalettservis", bestående av 20 föremål av rent guld, ingick ett fyrkantigt skrin eller ask, som användes som kamask (1 carré à mettre peignes). I ett svenskt inventarium från 1690-talet har jag funnit samma uppgift. Skrinen ingår även i de stora toalettserviserna från 1700-talet såsom i drottning Caroline Mathildes från 1766. I Livrustkammarens förgyllda engelska toalettservis från 1777/78 har skrinen ersatts av stora ovala askar, men vikten är ungefär densamma.

Mig veterligt kan 1800- och 1900-talen inte uppvisa så magnifika toalettserviser som de två föregående århundradena. En förklaring är, att sängkammaren alltmer förlorade sin funktion som sällskapsrum med behov av representativ rekvisita och blev män-

niskans privata bön- och sovkammare eller åtminstone representerade drömmen om en sådan. Mme de Genlis skrev i Dictionnaire des étiquettes (1818), att nu förekommer gudskelov aldrig mer dessa osmakliga offentliga av- och påklädningar. Det var dock en sed, som kungligheter och personer med social ambition hade ansett helt naturlig i mer än 200 år. Många moment av det dagliga hovceremoniel, som Catharina av Medici på 1560-talet hade uppgjort för sin unge son, Karl IX av Frankrike, och som fulländades av Ludvig XIV, utspelades i konungens sängkammare, helt enkelt kallad "la chambre du Roi". "Lever" och "coucher" hölls givetvis där. I Versailles dukades den kungliga taffeln i konungens sängkammare, förrum eller kabinet, ty slottet saknade såväl bankettsal som matsal för kungen. Saint-Simon beskriver, hur konungen efter supén klockan 10 brukade stå en kort stund med ryggen mot balustraden vid kortändan av sin säng, omgiven av hela sitt hov. Stundom hölls konselj i konungens sängkammare. I Mme de Maintenons, Ludvig XIV:s andra gemåls, sovrum brukade konungen under eftermiddagarna arbeta. Konungen och hans gemål satt på var sin sida om eldstaden — Mme de Maintenon med ryggen mot sängen — och framför konungen på en taburett satt den tillkallade ministern. Deras arbete avbröts ej ens, när Mme de Maintenon vid niotiden lät kläda av sig, intog sin aftonmåltid och lade sig till sängs.

Dessa seder inträngde i Sverige i långsam takt och i modererad form. Det är knappast troligt, att Karl XI någonsin använde den toalettservis av förgyllt silver, som Ludvig XIV 1666 lär ha sänt honom som gåva, och fantasin vägrar att tänka sig preciosa litterära mottagningar efter franskt mönster i sovrummen hos svenska fältherregemåler. Den franske ambassadsekreteraren Charles Ogier noterar särskilt 1634, att änkedrottning Maria Eleonora icke mottog den franske ambassadören i sitt sovrum "ty män mottagas icke där" och först Gustav III införde "lever" i vårt land. Den yttre formen skapades däremot efter franskt levnadssätt. De svenska stormaktspalatsen planerades efter franskt system med sängkammaren i anslutning till paradvåningen. Christina Catharina Stenbocks sängkammare på Ulvsunda slott hade till och med balustrad framför sängen som den franske kungens men i målad, marmorerad furu i

stället för marmor. Praktfulla sängförhängen och nattdukssilver fanns likaså. Men all denna rekvisita saknade som sagt publik, åtminstone enligt franska mått. Det går stundom snabbt att skapa den yttre ramen kring en sedvänja. Sedvänjan behöver däremot mera tid för att bli accepterad.

Det Clerckska skrinet har i Nordiska museets samlingar fått inventarienumret 247 694.

Litteratur: Gardner, J. S.: *Old Silver-Work*. London 1903. — Havard, H.: *Dictionnaire de l'ameublement: toilette*. Paris 1890. — Hernmarck, C.: *Svenskt silversmide I: Barocken*. Stockholm 1941. — Jackson, Ch.: *History of English Plate. II*. London 1911. — Karlson, W.: *Ståt och vardag i stormaktstidens herremanshem*. Lund 1945. — Magalotti, L.: *Sverige under år 1674*. Stockholm 1912. — *Mémoires de Saint-Simon*, tome XXVIII. Paris 1916. — Maze-Sencier, A.: *Le livre des collectionneurs*. Paris 1885. — Ogier, Ch.: *Från Sveriges storhetstid*. Stockholm 1914. — Schmidt, R.: *Das Toiletten-service der Königin Caroline Mathilde von Dänemark. Zugleich ein Beitrag zur Geschichte der Silbertoiletten*. Jahrbuch der Preussischen Kunstsammlungen 1941. Berlin 1941. — Upmark, G.: *Guld- och silversmeder i Sverige 1520—1850*. Stockholm 1925.